

Aula Carles Riba
Polis i nació. Política i literatura (1900-1939)
Rosa Cabré, Montserrat Jufresa, Jordi Malé (eds.)
Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Clàssics (IEC), 2003
Ítaca: Quaderns Catalans de Cultura Clàssica. Annexos, 2

«Enfortir el nostre nacionalisme literari.» Els primers anys de la Fundació Bernat Metge

Jaume Pòrtulas

PARENTIBUS CARISSIMIS

*La nostra amor pròpia hi està compromesa, per tal com tot el món
dels classicistes sap que, en la senyera de l'arbre mestre,
ultra de l'òliba i la lloba, rumbegen les nostres quatre barres.*

LLUÍS NICOLAU D'OLWER

U

Trobo que resulta una mica curiós que un país com el nostre, sovint tan aficionat a contemplar-se —entotsoladament, consirosament— el propi melic, no hagi endegat encara una reflexió aprofundida ni una història mínimament solvent de la Fundació Bernat Metge. Estic segur que no es tracta de «la gran desconeguda» de la nostra cultura, com s'ha dit alguna vegada; però els treballs que se li han dedicat solen caure, amb molt poques excepcions, sota dues categories: o bé la lloança de gasetillers i polítics —autocomplaents, turiferaris, irresponsables en definitiva—; o bé la crítica irada i/o adolorida d'uns quants, pocs, especialistes, que es queixen, en termes no gaire intel·ligibles per a la majoria, d'allò que podria i hauria d'ésser, però *que no és*; crítica que sovint, per un excés de discreció, rellisca sobre un gran públic impertèrrit.

Però com que la meva intenció, avui i aquí, és de parlar *sine ira et studio* —tant de bo ho aconsegueixi!— vull centrar-me en un període molt allunyat cronològicament del present; i, a més a més, m'he imposat una regla de joc, convencional però severa: m'he limitat a llegir d'una tirada els vinti-cinc primers pròlegs de la FBM (la xifra, no cal dir-ho, és del tot arbitrària¹: si alguna intenció té, no és altra que la d'emfasitzar que es tracta, justament, d'un *work in progress*), sense fer diferències per autors, extensió, importància, qualitat o condicionaments de cap mena. Només he deixat de banda el Plató de Joan Crexells, que penso que reclama un estudi molt més particularitzat i aprofundit, i que el contextualitzi en funció de la figura d'aquell intel·lectual excepcional, tan prematurament desaparegut. De la mateixa manera, he prescindit, en bona part, de l'«Estudi preliminar» més extens i important de tots els d'aquesta època: el del primer volum de la traducció ribiana de les *Vides Paral·leles* de Plutarc, perquè se li dedicarà una intervenció específica en aquest mateix Simposi². També he mirat de no tenir gaire en compte (tot i que n'he llegit bastant) el ressò a la premsa de l'aparició dels successius volums —en particular, les admirables cròniques de Lluís Nicolau d'Olwer a *La Publicitat*³. Els únics materials «externs» que he tingut molt presents, perquè m'eren absolutament indispensables són, per una banda, allò que potser podríem anomenar el «document d'intencions», o potser la «carta de fundació» de Joan Estelrich⁴; i per l'altra, certes pàgines d'alguns assaigs, significatius i importants, de Carles Riba.

* * * * *

1. Si hom esbossava una història de la FBM, no hi ha cap mena de dubte que caldria prolongar la *primera etapa* fins a la Guerra Civil: s'adopti la periodització que s'adopti, aquesta primera època, amb Cambó i Estelrich al timó, és precisament la que presenta una fesomia més ben acusada i definida.
2. Vegeu *infra*, Francesca MESTRE, «Més que una joia un deure. Carles Riba traductor de Plutarc», p. 115 ss.
3. Aquest terreny fou reservat a Carles Miralles quan hom projectà el Simposi; vegeu *infra*, p. 87 ss. Per la meva banda, he d'agrair ben cordialment a la Dra. Victòria Alsina i Keith (Universitat Pompeu Fabra), antiga alumna i avui bona amiga, que em fes a mans la seva transcripció d'aquest material utilíssim.
4. FUNDACIÓ BERNAT METGE, «Una Col·lecció catalana de clàssics grecs i llatins», dins Montserrat BACARDÍ - Joan FONTCUBERTA - Francesc PARCERISAS (eds.), *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*, Eumo Editorial, Vic 1998, pp. 81-94 [primera edició, anònima, Editorial Catalana, Barcelona 1922; quasi contemporàniament, una versió molt similar d'aquest text aparegué a *La Revista*, signat per J. Estelrich].

Començo, doncs, abans que altra cosa, per recopiar alguns passatges, cabdals per al nostre argument d'avui, del «document d'intencions» de l'Estelrich; espero que fixaran les coordenades de la nostra problemàtica amb una contundència i una eficàcia de les quals jo seria incapaç: «Ens cal l'estudi fervorós de l'antiguitat grecolatina. I ens cal, no com un luxe d'arribistes, sinó com la necessitat de fruitir una noble herència que ens pertany i no havíem pogut gaudir-ne encara, [...] que el nostre Ressorgiment nacional esdevingui verament clàssic. Aquest Ressorgiment nacional fóra poqueta cosa si no ens hagués de posar culturalment al nivell dels pobles capdavanters, si no ens hagués d'integrar dins la llatinitat, dins l'Europa essencial [...] Ens cal combatre la incoherència social⁵ que regna entre nosaltres, i les sements que arreu bellament fructificaren no deixaran d'aportarnos la benèfica influència de llur harmonia essencial. El cabdal dels antics és tan ric que poden, sens dubte, molt més que la baixa o estrofolària literatura corrent, obrir l'ànima del nostre poble a idees noves, sòlides i segures, d'abast i de conseqüències imponderables [...] Es presenta, doncs, la necessitat d'enfortir el nostre nacionalisme literari, que podria perdre's, desorientar-se i produir una obra desequilibrada i anàrquica, inconsistent i fragmentària [...] L'adhesió, només, d'una *élite* poc nombrosa, no sabria satisfer-nos, car no volem crear simplement un luxe de vanitat nacional ni una cultura artificial del patriotisme».

Dos

Les regles del joc que jo mateix m'he imposat em menen, doncs, a seleccionar alguns passatges particularment importants dels primers pròlegs, amb l'esperança de veure-hi traspuar, com en filigrana, ecos de la convulsa realitat política del moment i, sobretot (això ens interessa de manera particular), de les reaccions que suscitaven en un grup representatiu d'intel·lectuals. Començo per algunes frases del *Lucreci* de Joaquim Balcells (1923), en les quals es pot dubtar, de tant en tant, si realment fan *només* referència a la Roma de l'ensulsiada de la República: «Sens dubte hem de veure-hi l'espill de tota l'època; en adreçar-se Lucreci a Memmius s'adreça a tota la societat romana que s'ensutza. En mig de la corrupció general, de les espoliacions a les províncies, de les lluites sagnants dels homes cobejosos de poder [...] en mig de tots aquells homes els quals, ex-

5. *Sic*. Tenint en compte l'agitat clima polític dels anys vint, no hi ha dubte que els intel·lectuals de la Lliga dominaven l'art de l'eufemisme...

cepció de César, un fatal destí féu orbs per a veure els camins de la Pàtria, de la qual només feren un Estat, s'aixeca la veu clamant de Lucreci, ferma i punyent alhora, però isolada, aviat, potser en els seus mateixos dies, gairebé oblidada si no la salvés el seu valor artístic [...] En els versos de Lucreci, en la doctrina sentida coralment i devota, hi ha no sé què de malenconia... El temperament del poeta? La remor menaçadora de Roma que trontolla? Qui ho sap! Altrament, no sembla que el poeta pogués gaudir de l'epicúria tranquil·litat d'esperit, quan escrivia: «*nam neque nos agere hoc patriai tempore iniquo / possumus aequo animo*...» (pp. xi, xiv).

Miquel Ferrà, per la seva banda, recorda (1926), a propòsit del *Diàleg dels Oradors* de Tàcit, que l'art del bell parlar sol ésser un lenitiu per a les èpoques en què la llibertat d'acció esdevé prohibida: «... no es tracta ja d'aprendre o saber, es tracta de parlar, i com que el cicle dels grans temes és clos —l'emperador mana— l'eloqüència s'esbrava tractant conflictes imaginaris, problemes estravagants [*sic*] i ràpidament davalla a la puerilitat i al pur verbalisme. Ningú com Tàcit no s'ha donat tan clarament compte dels motius de la decadència de l'oratória llatina, ni ha sapigut exposar-los amb tanta justesa i tanta exactitud com ell...» (pp. 5, 12-13). Fins i tot un personatge amb una certa tendència a perdre els papers, com Manuel de Montoliu, pot escriure: «Presa històricament com a valor humana, [la *Història d'Alexandre* de Quint Curci] és un document que s'escau ben bé, com diu el company Balcells, dins el moviment intel·lectual que a Roma succeeix al moviment polític, *quan aquest esdevé ja impossible*...»⁶ (Quint Curci I, p. xvii).

En aquest *patriai tempore iniquo*, el propi Riba començava a bastir-se —sota el guiatge ideal de la figura de Sòcrates⁷ la seva interior ciutadella, que li havia de permetre endurar en circumstàncies infinitament més difícils: «Alguns poden considerar banals certs punts de vista de Sòcrates —o de Xenofont posats en boca de Sòcrates. Aquests censors, però, si mai senten l'angoixa dels conceptes fonamentals confosos per mals vents de romanticisme i d'anarquia, potser comprendran tot el que hi ha d'eternament eficaç en aquests *Records* tan persuasius de to, d'una doctrina tan arran de terra, “evangeli per a la formació del caràcter”, llibre del ciutadà perfecte⁸: i els apareixerà que no és mesquina l'ambició d'ésser un home simplement raonable» (*Records de Sòcrates*, pp. viii-ix).

6. Frase escrita el 1925. El subratllat és meu.

7. Cfr. Carles MIRALLES, «Sòcrates i Jesús, fites en l'evolució de Riba», dins *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona 1973, pp. 281-289.

8. La recensió de Lluís NICOLAU D'OLWER a *La Publicitat* (4-XI-23) incideix en aquests mateixos motius.

En l'extens, i important Pròleg al primer volum de les *Vides paral·leles* de Plutarc (*vide supra*, nota 2), l'expressió esdevé més clara i inequívoca, encara: «Sòcrates hauria pogut fer seves aquestes belles paraules; però amb un altre so. No era igual de combatre per la justícia enmig de l'esqueixada democràcia atenesa, vibrant encara de l'impuls de Pèricles, o, com Plutarc, en un petit municipi de província romana, en una pau del món que no li deixava enyorar, que en rigor l'incapacitava per entendre, la vera llibertat i per tant la vera política: ell, per qui tants de delers de llibertat havien d'abrivar-se! Però en això consisteix el secret de l'obra clàssica, que el seu sentit reneix, per dir-ho així, d'ell mateix, readaptat, eficaç, concret, per als homes de cada època» (Plutarc I, pp. viii-ix). I una mica més avall (p. xx n. 3): «... la consciència del que és l'imperatiu de la personalitat nacional per sobre els destins històrics, del que és la llibertat, —allò que, per dir-ho amb Wordsworth, “no pot ésser *donat* per tots els poders de la terra i del cel” (això Plutarc ja no ho sabia), i que per tant no pot ésser *cedit*». Al final d'aquest mateix pròleg (pp. xxxvi-xxxvii) Riba, sota l'aparença d'interrogar-se per la continuïtat de la vigència de l'humanisme plutarquià, en realitat es demana (potser més angoixadament del que ell mateix s'adonava, o hauria volgut adonar-se) a propòsit de la pervivència d'una mena d'*humanitas perennis*: «... ara, fer sobre aquest punt presagis en un temps en què els principis de l'autoritat i el concepte mateix de la llibertat estan en dramàtica revisió, en què la set de justícia tortura tantes consciències, individuals i col·lectives, en què l'individu ha de cercar en l'acció i l'energia audaç l'oblit d'haver-se retrobat sol, si no apallassat, enmig de l'univers: i això en un país, com el nostre, que no torna dels clàssics, sinó que hi va, —tot presagi, doncs, sobre una possible influència popular del que hi ha d'etern en les *Vides Paral·leles*, s'entremesclaria per força amb el desig, i no valdria com a presagi».

* * * * *

Però potser el text ribià més instructiu pertany a una ocasió una mica dis-tinta. Sabem, per un informe del mateix Riba a Francesc Cambó, exhumat per Ramon Torné⁹, que les lliçons de grec a la Fundació, a banda d'incidir en els problemes «tècnics» de la traducció, sovint derivaven vers qüestions més «ideològiques» suscitades pels mateixos texts; i que Riba en treia mate-

9. Cfr. R. TORNÉ TEIXIDÓ, «Carles Riba, sobre la didàctica del grec: Dues cartes a Francesc Cambó sobre les activitats docents a la Fundació Bernat Metge», *Els Marges* 57, desembre 1996, pp. 53-69.

rials per a articles de primer periodístics, aplegats després en recull¹⁰: «Cal tenir en compte que la conducta de Sòcrates no hauria estat, sens dubte, la mateixa sota una oligarquia: com ja una vegada, hauria resistit sòlidament sobre el seu deure, sense donar explicacions. Sembla comptar, en el fons, que les democràcies posseeixen si més no una virtut que a les tiranies, si mai els és donada, els ho és sense transcendent eficàcia: la del penediment».

Tres

Tot i que els passatges adduïts fins ara parlen per ells mateixos (i d'una manera prou eloqüent, em sembla), crec que no serà balder manllevar dels assaigs de Carles Riba un parell de textos, publicats entre 1918 i 1923, on formula, amb tanta claredat com contundència, la seva visió del combat per una cultura nacional i del paper que hi havien de jugar els clàssics¹¹. Tancaré aquest mínim dossier amb un text de 1939 —fora, per tant, dels límits cronològics que m'he imposat, però que té l'avantatge de constituir un balanç, una passada de ratlla, a l'hora de la (definitiva?) ensorrada.

L'agost de 1918, fent referència a la tasca normalitzadora de Pompeu Fabra, Riba al·ludia al paper que, segons ell, pertocava al català en el concert de les llengües cultes: «... dins la universal família de la cultura no s'admet gent arrodonadissa: cada esperit que hi col·labora ha d'haver sentit en ell plasmar-se contínuament, dolorosament, la història. I allò que el catalanesc esperit, que la llengua, expressió seva, no pogueren fer en la successió extensa del temps, ho han hagut d'emprendre en intensitat de voluntat. La llengua ha hagut d'omplir en anys el buit de segles que badava de la Renaixença al Romanticisme; ha hagut d'imaginar i d'imprimir en ella mateixa els rastres heroics del treball i de la lluita, bo i avençant per no endarrerir-se altra volta durant aquesta necessària preparació...»¹². Què volia donar entenent Riba amb aquesta expressió de «gent arrodonadissa», potser tampoc no es fa massa difícil d'entendre, a partir d'un escrit de 1923: «[Eugeni

10. Cfr. l'article cit. a la nota anterior, p. 68: «...L'assaig *Sòcrates davant dels jutges*, contingut dins el meu recull de *Els Marges* [*n.b.*: publicat a *La Veu de Catalunya* el 1926; el recull és del 1927], ve a ésser una mostra i alhora una condensació de les excursions que, escapant-nos de la filologia pura, hem fet cap a problemes de l'home, eterns i per tant actuals: els únics, al capdavant, que per llur vivent interès justifiquen la fatiga esmerçada en l'estudi dels clàssics.»

11. Cito, per comoditat i per la inèrcia de tants anys, d'acord amb la paginació de la primera edició dels *Assaigs Crítics*, la publicada el 1967 a cura de J.-Ll. Marfany.

12. *Op. cit.*, pp. 85-86.

d'Ors] ha sofert de bella impaciència, ha vist molt i ho ha volgut estrènyer tot d'un cop, una mica com a bon meridional, un tros més com a home típic d'un renaixement, del període en què l'ambició de la cultura integral no fa sinó armar, sense saber-ho, les bastides per a la construcció real i eficaç dels especialistes. Solament un estudi des dels fonaments i a una suficient perspectiva podrà fixar si amb les seves improvisacions Eugeni d'Ors no ha fet perdre a Catalunya més temps que no li ha fet guanyar...»¹³. Doncs bé, el text al qual, a partir d'aquí, volia arribar, perquè conté tots els elements que m'interessen (malfiança respecte l'amateurisme; necessitat de redreçar les institucions, la Universitat entre elles; exigència de rigor pedagògic; familiaritat amb les lletres clàssiques per a dur a terme la necessària «construcció d'una tradició») és el següent: «... ningú que a Catalunya posseeixi unes humanitats, pot dir que estigui en una tranquil·la possessió d'elles; manca a llur funcionament alguna cosa com una normalitat pairal i com un entroncament complet: són un òrgan recent operat; i potser pitjor, operat una mica a corre-cuita. I és que no és pas un mal secundari el del sistema universitari que patim, que fa de la Universitat una mena d'*expendeduría* [sic] administrativa on les humanitats passen com fugitives ombres encongides, si no profanades. Per a no parlar de com l'esforç de tot ver professor hi és mutilat des de l'entrada i després encara ràpidament neulit sota una atmosfera sense oxigen de col·laboració, no hi ha alumne apte per a més que un exercici lucratiu o una especialització d'escaleta que no en surti conscient que allí s'ha atrofiat en ell alguna fina cosa; que no es senti damnat a la recerca del temps perdut, en un neguitós esforç d'autointegració humanística, el qual, podent adquirir-ho tot, una cosa s'exposa a no aconseguir: i és aquell aire d'aristocràtic desembaràs dins la cultura...»¹⁴.

* * * * *

El 1939 Riba publica, en francès, al núm. 5 de *La Tradition Vivante*, un article important «Sur l'action du Classicisme dans la Renaissance littéraire catalane»; després l'amplià i el reféu (amb supressions, també) en un text datat del febrer de 1940, *L'humanisme a Catalunya*, que, per raons òbvies, no veié la llum fins al 1984, a cura de Segimon Serrallonga. En copio un

13. «Entre dos diletantismes», publicat a *La Veu de Catalunya* l'abril de 1923 (*op. cit.*, pp. 302-306; la citació correspon a la p. 305).

14. Cfr. «Lletres a una amiga estrangera», per J. Farran i Mayoral, publicat a *La Publicitat* el 29-VII-1920 (*op. cit.*, a la nota 9, p. 214).

llarg paràgraf segons el text de Marfany¹⁵, mantenint la barreja de francès i català; no pas per sentimentalisme, perquè així és com l'havia llegit sempre, sinó perquè, a més d'evocar de manera tàcita els durs condicionaments del moment de la seva redacció, reflecteix la voluntat tossuda, quasi patètica llavors, de relligar-se, a través precisament dels clàssics grecol·latins, a la *gran tradició* europea: «L'humanisme implique toujours la libre recherche de la réalité de soi-même; sans cela il ne serait qu'un bel amusement académique. Les initiatives du nouvel humanisme catalan se trouvaient dans la direction réaliste que suivait notre culture et notre vie collective au tournant du XIXe siècle [...] Ne pouvait plus signifier un arrêt dans la nostalgie du passé. Il fallait y remonter, en se frayant, par un examen passionné, des chemins à même le peuple, à travers l'histoire, pour de là se poser la question de la mission collective, et, en tout cas, aller de l'avant. Nos humanistes se mirent ainsi à reconquérir les origines mêmes de la personnalité nationale, à les rendre actuelles, agissantes vers l'avenir. Això explica les vastes empreses de cultura de l'esperit que es multiplicaven arreu de Catalunya dins aquests darrers quaranta anys. La més significativa de totes, sens dubte, fou, al costat d'una traducció literària de les Escriptures, la publicació d'un corpus dels clàssics grecs i llatins: el text original i la versió catalana enfront (Fundació Bernat Metge). Més de vuitanta volums eren ja publicats, quan començà en 1936 la guerra civil; per a parlar més justament, quan esclataren les dues revolucions paral·leles, blanca i roja, per les quals la gran i noble i trista Espanya queia en doble culpa de desesperació. Per a tornar-se'n a aixecar: tal era i segueix essent la nostra fe. Dins aquesta fe escrivíem, a propòsit de la Fundació Bernat Metge, sota la nostra responsabilitat personal, sí, però sens dubte expressant el sentiment dels millors: Notre volonté est de continuer, tout simplement. Parce que rien, en effet, n'est aussi utile pour notre peuple, aujourd'hui au carrefour suprême de sa renaissance, que de lui assurer, quel que soit le chemin qu'il décidera de suivre, le bagage de beauté et de sagesse, de tradition essentielle, d'exemples de dignité et de force, de désir ardent et jamais satisfait de justice, le trésor, enfin, de vérité et d'expérience humaines que sont les livres d'où a découlé originellement toute la civilisation européenne. "Non pas une simple délectation pour l'oreille, mais un bien pour toujours"¹⁶; ce que l'homme ne peut pas faire y paraît clairement, ce qu'il peut faire y est montré sans limites. C'est pourquoi, si toutes les révolutions en

15. *Op. cit.*, pp. 672-673.

16. No deixa d'ésser significatiu que Riba, que s'agradava de citar el vers famós «A thing of beauty is a joy for ever», acudeixi aquí a l'austera frase de Tucídides I 22: *klêma te es aiei mallon ê agônisma es to parakhrêma akoueîn xunkeitai*.

sont issues, en s'imitant toutes en quelque sorte, elles y ont appris toutes à se surpasser, en surpassant elles-mêmes les précédentes...».

Quatre

Al començament del meu paper, m'he preocupat de subratllar el seu caràcter de *work in progress*; seria absurd, per tant, de formular conclusions gaire ambicioses. En canvi, no em sembla inútil arriscar algunes remarques, encara que siguin modestes i un xic òbvies; i, sobretot, potser convindria avançar unes quantes propostes i suggeriments, per tal d'encarrilar la feina futura. Així doncs, el primer que cal observar és el predomini, quasi aclaparador, de les traduccions del llatí: dels primers vint-i-cinc títols, n'hi ha disset de llatins per vuit de grecs. D'aquests darrers, encara, quatre són de Carles Riba; hi ha dos volums, a més a més, del Plató de Joan Crexells; la temptativa aristotèlica, no del tot afortunada, de Farran i Mayoral¹⁷, i el cas, una mica especial, de la *Història Lausiaca* de Pal·ladi —un text en grec sobre la vida dels anacoretas i cenobites del desert egipci, traduït per dom A. Ramon i Arrufat. Encara que jo sigui hel·lenista d'ofici, la veritat és que aquest predomini del llatí em sembla ben justificable, per no dir inevitable, en aquell context. A més del fet, elemental i objectiu, que el català sigui una llengua romànica, probablement calia tenir en compte el caràcter de l'incipient Humanisme català del segle XV (amb el qual hom es proposava, explícitament i programàtica, d'empalmar)¹⁸, tan medievalitzant encara, i pràcticament dejú de grec. Hi havia, també, la necessitat de formar un planter d'hel·lenistes, fins llavors inexistent¹⁹; i la notòria presència de ca-

17. Sobre Farran i Mayoral com a hel·lenista, hom pot remetre, de moment, a Montserrat JURFESA, «Farran i Mayoral, traductor de Llucià», *BIEH* III 1, 1969, pp. 25-27.

18. Cfr. els mots concloents (i tan il·lustratius!) de Joan Estelrich (a l'article citat *supra*, n. 4): «...A l'entorn del Rei Joan, amador de gentilesa i de ciència, es formà un petit nombre d'esperits, l'obra dels quals inicia el primer període renaixentista entre nosaltres [...] L'ur esforç ha estat justament reconegut i assenyadament admirat [...] I ara, després de quatre tristíssims segles estèrils sentim, més fortament que qualsevol altre poble, la fretura d'aquell sòlid nodriment...».

19. Francesc Cambó mateix ho explicava amb lucidesa, bé que amb un pic de petulància, a les seves *Memòries*: «Fàcil ens fou trobar una llista de col·laboradors per a les obres llatines; molt més difícil trobar-la per a les obres gregues. El més preparat que hi havia era Carles Riba, però a aquest li mancava encara un punt de maduresa. Vaig cridar-lo...» (*apud* Jaume MEDINA, *Carles Riba (1893-1959)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1989, volum I, pp. 60-61. He dit *amb petulància* perquè no sé d'on li venien a Cambó —si no era de la seva posició— les capacitats per jutjar la maduresa filològica dels altres).

pellans entre els col·laboradors de la primera hora, gent que podia vanar-se d'un bon domini del llatí, però que probablement no estaven en disposició d'arriscar-se a gaires aventures en el terreny del grec.

Tot plegat em porta a pensar en la importància de dur a terme una mena de *prosopografia* (o de retrats *robot*) dels col·laboradors habituals de la FBM durant la seva primera etapa —començant, naturalment, per Joan Estelrich i Joaquim Balcells²⁰, i aprofitant el fet que les revisions estatutàries (que llavors apareixien, com és de llei, a la pàgina de crèdits) permeten de dibuixar una xarxa espessa, ben trenada i bastant coherent, d'afinitats i col·laboracions²¹. Anem, doncs, per Joan Estelrich —amb un escriu de curiositat, almenys per part meua, perquè les valoracions que n'he sentit (o que n'he llegit) oscil·len moltíssim: com és sabut, van des de titllar-lo de faixenda botifler amb una gran capacitat per a aprofitar-se de la feina dels altres fins a celebrar (sobretot en ocasió del seu centenari) la solidesa de la seva preparació i la seva brillantor intel·lectual.

En l'època que ens ocupa, Estelrich, flamant director de la Fundació, traduí el primer volum de Ciceró (núm. 4 de la col·lecció), en col·laboració amb els mossens Llobera i Riber (mallorquí com ell); el primer volum de Quint Curci (núm. 14), en solitari, i el segon (núm. 20), en col·laboració amb Manuel de Montoliu. També revisà el primer volum de la Fundació, el Lucreti²²; i el segon, el Corneli Nepos de Montoliu, en col·laboració amb Balcells i Pompeu Fabra, i també el segon volum de Ciceró (núm. 7), en solitari. Convé destacar, a més a més, que en el primer volum ciceronià hi ha una síntesi (pp. XIII-XXVII), sospito que no gaire original, però ben informada i competent, del problema de les clàusules mètriques en l'obra del gran orador.

20. Gairebé ni caldria dir que aquesta feina és summament provisional. Ni m'era possible esmerçar-hi tot el temps que calia, ni jo sóc —òbviamment!— especialista en tot aquest gavadal d'obres i d'autors, ni tenia prou mitjans per portar a terme la part més delicada i complexa de la feina: la comparació, minuciosa i sistemàtica, entre els volums de la FBM i les obres estrangeres (habitualment de la Col. Guillaume Budé francesa; però a voltes també, pel que fa al text, de la Teubner vella) que els han servit de model, com la immensa majoria d'autors lleialment reconeixen.

21. Aquí, de Riba amb prou feines en parlaré, per raons bastant òbvies, de les quals només cal indicar-ne dues. Per començar, en aquesta etapa, el seu rol, encara que significatiu i important, no tingué, de cap manera, el pes decisiu de la fase posterior, quan les circumstàncies el portaren a carregar, pràcticament en solitari, amb tot el pes intel·lectual de l'empresa. D'altra banda, el gran traductor és el dels tràgics: Xenofont i Plutarc difícilment podrien ésser considerats altra cosa que un «aperitiu».

22. Se'm fa difícil suposar que la tasca fos gaire compromesa: no només perquè el responsable del volum era Joaquim Balcells, molt millor llatínia que ell mateix, sinó també perquè gaudí d'uns co-revisors de la categoria de Gabriel Alomar i mestre Fabra.

Però, sobretot, la influència de l'Estelrich es deixà sentir (més ben dit, degué ésser absolutament determinant, si no vaig errat d'osques), a l'hora de fixar la «política oficial» de la Fundació pel que fa a l'envitricollat problema de la constitució crítica del text; política que ell mateix s'encarregà de formular, en el pamflet esmentat *supra*²³, amb una claredat i una contundència ben d'agrair: «Volem, d'altra banda, que el nostre esforç assoleixi la màxima importància i dignitat científica. No tractem de reeditar a Catalunya i traduir senzillament les edicions forasteres, sinó de fer una col·lecció nova [...] però sense aquell aparell científic ni aquells monuments d'erudició que no ens és possible produir encara i que podrien esverar el nostre públic. No serà, doncs, la nostra obra una simple reproducció revisada de les col·leccions forasteres [...] Hi ha dificultats, certament; però la probitat ens obliga a no prescindir de la crítica, ni a tirar pel camí d'enmig davant els problemes que susciten les variants...». No cal aclarir gens ni mica que aquest bell ideal era molt més fàcil d'anunciar que no pas de portar a la pràctica; la història posterior de la FBM ho aclareix *ad nauseam*. El propi Lluís Nicolau d'Olwer, filològicament força més ben preparat, ho veia clar, i no deixà de fer-ho constar lleialment²⁴: «...De gent, però, capacitada per establir el text de "tots" els autors clàssics, és que en tenim? Algú pot establir el d'algun; entre tots no podem establir-los tots. Ho crec i ho dic. Em sembla, doncs, que adaptant-nos a la realitat present hauria valgut més que els doctes en literatura grega i llatina triessin el millor dels textos ja establerts per tal que els traductors fessin damunt ell llur tasca...»

I tanmateix, la fórmula que s'empescà Estelrich no funcionà del tot malament, almenys durant els primers anys —tot i que, val a dir-ho, d'una manera que no acabava de correspondre als ambiciosos postulats inicials i donava part de raó, en definitiva, a les cauteles de Nicolau: consistia, senzillament, en prendre com a base el text d'un especialista estranger consagrat, amb divergències molt escadusseres. Només en alguns casos (Ciceró, Sèneca) aquestes divergències són indicades amb claredat de bon començament, sota la rúbrica, per exemple, de *Discrepantia editionis Teubnerianae*. Després d'haver llegit —d'una manera bastant cursòria, és cert— les notes d'agraïment dels distints Pròlegs, penso que no corro gaire risc d'equivocar-me atribuint en tots, o quasi tots els casos, aquestes taules de divergències a l'activitat directa de Joan Estelrich. També diria que fou ell qui indicà a mossèn Riber, a Montoliu i a d'altres les edicions a seguir.

23. Vegeu nota 4 i cfr. *op. cit.*, pp. 87-90.

24. A *La Publicitat* del 6 de març de 1923.

Cinc

Però gairebé tan important com Joan Estelrich (o potser fins i tot més) en aquests anys inicials de la FMB degué ésser-ho el Dr. Joaquim Balcells, brillant catedràtic de Llatí a la Universitat de Barcelona²⁵. Directament, *només* s'ocupà de Lucreci; però, en els anys que ens interessen, figura com a revisor de Corneli Nepos (amb J. Estelrich i P. Fabra), Ciceró I (amb Llobera i Fabra), Ausoni I, Sèneca II (amb Nicolau d'Olwer i Llobera), Tibul i Properci (ajudat per Carles Riba), Quint Curci (amb Joan Estelrich), la *Història Natural* de Plini, les *Obres Menors* de Tàcit, l'Horaci de mossèn Riber (altre cop amb Carles Riba), Plini el Jove... En síntesi: *entre els llatins*, *només deixà* de revisar Sèneca —i fins i tot d'aquest, s'ocupà del volum II. Jo no tinc mitjans de saber, naturalment, amb quin grau de profunditat i de rigor eren dutes a terme aquestes revisions, però un parell d'indicis em porten a creure que la influència de Balcells no era gens negligible, tampoc en un tema tan delicat com la tria dels autors a traduir. M'ho porta a pensar el fet que el núm. 8 de la col·lecció sigui un Ausoni —un autor no negligible, certament, però menor i, en tot cas, no prioritari per una cultura com la catalana, afligida de mancances molt més greus. Tinc la sospita, tanmateix, que la influència del Dr. Balcells degué ésser important a l'hora d'encarrilar les aficions dels llatinistes de Barcelona vers el llatí tardà; una sospita que, potser, troba un cert grau de confirmació en la brillant ressenya que li dedicà Nicolau²⁶, possiblement una de les millors de la sèrie: el filòleg clàssic en camí de reciclar-se en medieva- lista hi demostra uns coneixements del segle IV —i un engrescament— ben genuïns.

Quelcom similar es podria sospitar del Quint Curci a cura de Manuel de Montoliu. Pel pròleg, em fa la impressió que Montoliu no era gaire «de l'ofici»; com a mínim, sembla tractar les qüestions «tècniques» amb una certa matusseria i incomoditat. Però en canvi, cita sovint Balcells, que l'any tretze havia publicat un *Estudio* sembla que important [*non vidit*] sobre l'endiastrada problemàtica de la cronologia de Quint Curci. O sigui que

25. Tinc por que, com tantes vegades, el país no hagi fet gaire justícia a aquest personatge, que també morí a l'exili. A mi, personalment, el seu nom m'havia arribat per tradició oral: Josep Vergés, mestre meu de llatí en els anys, ja remots, del Batxillerat, havia estat alumne seu i en parlava de vegades. Al posar-me a redactar aquestes notes, vaig demanar algunes informacions al Dr. Joan Bastardas i Parera, catedràtic emèrit de la Universitat de Barcelona, que molt amablement m'ha fet arribar un parell de pàgines de comentaris. Però certament convindria que algú dediqués un estudi sistemàtic a aquesta figura.

26. A *La Publicitat* del 20 de gener de 1925.

també aquesta tria podria respondre més als interessos de Joaquim Balcells que als del traductor mateix²⁷.

* * * * *

La llista de perplexitats i incerteses que aquests textos susciten és força més llarga, i no puc pas pretendre d'exhaurir-la aquí; en donaré un sol exemple, per acabar. Tibul (amb el seu *Corpus*) i Properci foren publicats als volums 11 i 12 de la col·lecció; el primer a cura de Carles Magrinyà i J. Mínguez; el segon, només de Joan Mínguez, amb Balcells i Riba com a revisors en tots dos casos. El pròleg del Tibul no s'assembla gens al model *standard* de la FBM (Nicolau d'Olwer no deixà de remarcar-ho i de blasmar-ho amb certa severitat): adopta l'aspecte —i les dimensions— d'una petita monografia, prou solvent, encara que certament no original, i redactada d'una manera molt avorrida, per cert. Tant Magrinyà com Mínguez eren poetes per compte propi: se'ls troba també (sobretot el segon) fullejant les pàgines crítiques de Riba. Ara bé, aquest esclat sobtat d'entusiasme per l'obra dels elegíacs llatins té alguna explicació, fora dels gustos purament personals? No cal dir que les valoracions literàries de Tibul i Properci, jugant amb termes del tot anacrònics, com ara sinceritat, originalitat, etc., resulten absolutament passades de moda; el fet significatiu tanmateix, és que no ho eren (o ho eren molt menys) en l'època de llur publicació primera²⁸.

Amb aquest interrogant obert tanco les meves notes; i ho faig expressament així. Allò que jo volia fer saltar als ulls és que una història de la FBM, des de *dins* i des de *fora*, està pràcticament tota per fer; i que, encara que la feina hagi de resultar a estones força feixuga, no pot deixar d'aportar resultats estimulants i engrescadors. Tant de bo l'emprengui aviat algú!

27. Lluís Nicolau no deixa de remarcar —a *La Publicitat* del 12 de novembre de 1925— amb tacte, però no sense una certa duresa, algunes de les insuficiències de la feina de Montoliu. I per cert, que Nicolau, tan bon crític, de vegades pecava d'optimista: després d'observar que el valor de Quint Curci com historiador és pràcticament nul, augurava a la traducció un succés brillant entre els lectors com a lectura novel·lesca, d'un exotisme acolorit i somniador. De raó, ja en tenia, però no pas, que jo sàpiga, pel que fa a Catalunya; en altres llocs, en canvi, la fascinació contemporània per la romàntica figura d'Alexandre li ha assegurat un èxit cert; remeto, *ex. gr.*, a E. BAYNHAM, *Alexander the Great. The Unique History of Quintus Curtius*, The University of Michigan Press 1998.

28. Per una valoració al dia (i força polèmica, a més a més) de l'elegia amorosa llatina, cfr. Paul VEYNE, *L'élégie érotique romaine. L'amour, la poésie et l'Occident*, Seuil, París 1983.

APÈNDIX

M'ha semblat que a algú li podia resultar útil trobar aplegat el material sobre el qual he esbossat aquest treball. Els Catàlegs publicats de la FBM solen ésser, per desgràcia, incomplets i insatisfactoris: sovint ometen la data d'edició, gairebé sempre els revisors (quan n'hi havia, com en aquesta primera etapa). He indicat amb una L o una G (tot i que vull creure que *no* caldria) si es tracta de la Sèrie llatina o de la grega. En el cas que el Pròleg precisi com els diversos col·laboradors s'han distribuït la tasca d'edició i de traducció, també ho faig constar. Finalment he afegit entre claudàtors, quan era del cas, la data de la recensió que Lluís Nicolau d'Olwer solia fer per l'aparició de cada volum a *La Publicitat*, i que, com se sap, constitueixen un document molt valuós per capir-ne l'impacte entre el públic culte de l'època.

1923

- L1. LUCRECI I, a cura de Joaquim Balcells. Rev: J. Estelrich, P. Fabra, G. Alomar [NdO: 6 / III / 23]
 L2. CORNELI NEPOS, a cura de M. de Montoliu. Rev: J. Balcells, J. Estelrich, P. Fabra [NdO: 24 / VI / 23]
 G3. XENOFONT, *Records de Sòcrates*, a cura de C. Riba. Rev: Nicolau d'Olwer [NdO: 4 / XI / 23]
 L4. CICERÓ I, a cura de Llorenç Riber i J. Estelrich. Rev: J. Balcells, J.M. Llobera, P. Fabra [NdO: 21 / X / 23]

1924

- L5. SÈNECA I, *De la Ira*, a cura de Mn. C. Cardó. Rev: Nicolau d'Olwer i J.M. Llobera (censor ecles.) [NdO: 23 / IV / 24]
 G6. PLATÓ I, a cura de J. Crexells. Rev: G. Dwelshauvers [NdO: 1 / VIII / 24]
 L7. CICERÓ II, a cura de Mossèn Gumersind Alabart. Rev: J. Estelrich i Cebrià Montserrat [NdO: 10 / I / 25]
 L8. AUSONI I, a cura de C. Riba i Mn. A. Navarro. Rev: Joaquim Balcells [NdO: 20 / I / 25]
 L9. SÈNECA II, a cura de Mossèn C. Cardó. Rev: Nicolau d'Olwer, J. Balcells i J.M. Llobera (censor ecles.) [NdO: 25 / III / 25]
 G10. XENOFONT II, a cura de C. Riba. Rev: Nicolau d'Olwer [NdO: 31 / III / 25]

1925

- L11. TIBUL a cura de C. Magrinyà i J. Mínguez. Rev: J. Balcells i C. Riba [NdO: 6 / VI / 25]

- L12. PROPERCI, a cura de J. Mínguez. Rev: J. Balcells i C. Riba [NdO: 17 / VII / 25]
G13. PLATÓ II, a cura de J. Crexells. Rev: G. Dwelshauvers i C. Riba [NdO: 29 / X / 25]
L14. QUINT CURCI, a cura de M. de Montoliu. Rev: J. Estelrich (text) i J. Balcells (traducció) [NdO: 12 / XI / 25]
L15. PLINI, *Història Natural* I, a cura de Marçal Olivar. Rev: J. Balcells [NdO: 20 / XII / 25]
L16. SÈNECA III, *Consolacions*, a cura de Mossèn C. Cardó. Rev: Nicolau d'Olwer i J.M. Llobera (censor ecles.) [NdO: 20 / VII / 26]

1926

- L17. TÀCIT, *Obres Menors*, a cura de F. Martorell, M. Ferrà i Mn. Llorenç Riber. Rev: J. Balcells [NdO: 20 / VIII / 26]
G18. PLUTARC, *Vides Paral·leles* I, a cura de Carles Riba. Rev: Nicolau d'Olwer
G19. ARISTÒTIL I, a cura de J. Farran i Mayoral. Rev: C. Riba
L20. QUINT CURCI II, a cura de J. Estelrich (text) i de M. de Montoliu. Rev: J. Balcells, C. Riba
G21. PLUTARC, *Vides Paral·leles* II, a cura de Carles Riba. Rev: Nicolau d'Olwer
L22. SÈNECA IV, *Diàlegs a Serè*, a cura de Mossèn C. Cardó. Rev: Nicolau d'Olwer i J.M. Llobera (censor ecles.)

1927

- L23. HORACI, *Sàtires i Epístoles*, a cura de I. Ribas (text) i Mn. Llorenç Riber (trad.). Rev: J. Balcells i C. Riba [NdO: 23 / VIII / 27]
G24. PAL·LADI, *Història Lausíaca*, a cura de Dom A. Ramon i Arrufat. Rev: C. Riba [NdO: 17 / IX / 27]
L25. PLINI EL JOVE I, a cura de Marçal Olivar. Rev: J. Balcells [NdO: 23 / VII / 27]